

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין תפילת שחרית של שבת

קימה בבוקר

העקידה גם בשבת (ש"ע א ה, משנ"ב א ס"ק יג), ואין לומר יהיה רצון אלא עד והארץ אזכור (סידור הגאונים).

אמירת פרשת המן בשבת – נהגו לומר בכל יום פרשת המן, והטעם כדי שיאמין שכל מזונותיו באים בהשגחה פרטית וכדכתיב (שמות טז יח) "ולא העדיף המרבה והממעט לא החסיר" להראות שאין ריבוי ההשתדלות מועיל מאומה אמירתו בשבת ויכול לומר גם בשבת (משנ"ב א ס"ק יג).

אמירת קרבנות היום של שבת – בשבת מוסיפים פסוקי (במדבר כח ט) "וביום השבת" לפי שהוא מוסף של אותו היום (כל בו). מנהג ספרד – הספרדים לא נהגו לאומרו והטעם: לפי שאלו הפסוקים מענין קרבן מוסף ואין זמנו עד אחר תפילת שחרית (האר"י שער הכוונות).

הטעם שמוסיפים רק מוספי שבת ולא מוספי יו"ט – לפי שאין קוראים בתורה בשבת פרשת מוספים, מפני שאין בה אלא שני פסוקים ואין קוראים פחות מג' פסוקים כמבואר (ש"ע בסימן רפג), משא"כ ביו"ט שיש בהם ד' פסוקים וקוראים אותם בתורה אין אומרים אותם בשחרית (משנ"ב מח ס"ק א).

הטעם שאומרים מוספי שבת אחר פרשת הקטורת – לפי שהקטורת קודמת למוספים (ערוה"ש מח ב).

הטעם שאומרים וביום השבת קודם שחרית אע"פ שהוא קרבן מוסף כדי להזכיר כל הקרבנות ביחד עם התמיד והקטורת והמוספים שכן היה סדר העבודות במקדש (ערוה"ש רפא ב).

אין אומרים ה"יהי רצון" שאחרי הקרבנות בשבת, והטעם: מפני שאין קרבנות אלו באים בשבת, אבל הפרשיות אין הפסד בקריאתם דהוי כקורא בתורה (משנ"ב א ס"ק יז).

נהגו לאחר התפילה במקצת בשבת בבוקר, והטעם – כדי לא לבטל שינת שחרית שהיא עונג שבת, וסמך לדבר לפי שכתוב בקרבנות תמיד של יום חול (במדבר כח ד) "בבוקר בבוקר" ובקרבן של שבת כתיב (במדבר כח ט) "וביום השבת" משמע בעצם היום היו מקריבים ולא בבוקר (מרדכי בפרק כל כתבי שצח, טוש"ע רפא א, ב"ח שם א) ומ"מ יש לזהר שלא לאחר זמן קריאת שמע ותפילה (משנ"ב רפא ס"ק א).

תפילין בשבת

אין מניחים תפילין בשבת והטעם: לפי שבשלוש מצוות נאמר בהם אות א. מילה, דכתיב "והיה לאות ברית ביני וביניכם". ב. שבת, דכתיב (שמות לא, יג) "ביני ובין בני ישראל אות היא". ג. תפילין, דכתיב "והיו לאות על ירך", ולפי שכל אחד מישראל אינו יהודי שלם אלא א"כ יש עליו שתי עדים שמעידים עליו שהוא יהודי, הלכך בשבת ויו"ט שנקרא ג"כ אות, פטור מלהניח תפילין, כי יש ב' עדים שמעידים שהוא יהודי, שבת ומילה שעל גופו, וביום חול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהיו לו ב' עדים מילה ותפילין (מנחות לו, ב, אבודרהם).

טלית מיוחדת לשבת

ראוי שיהיה לו לאדם טלית מיוחדת לשבת יותר נאה משל חול לכבוד שבת (מג"א רסב סב משנ"ב שם ס"ק ה, כה"ח שם אות כח). ובבאר היטב שם כתב שלמהרי"ל היה טלית מיוחדת לשבת, והטעם קל וחומר ומה מלבושים צריך שיהיה לו לאדם מיוחדים לשבת, כל שכן טלית גדול שהוא מלבוש של מצוה צריך שיהיה מיוחד לשבת (כה"ח שם).

קרבנות

אמירת פרשת העקידה בשבת – הגאונים תיקנו לומר בכל יום פרשת העקידה כדי לזכור זכות אבות ולהכיר נפלאות ה' (טור א) וגם כדי להכניע את יצרו כשם שמסר יצחק נפשו ויכול לומר פרשת

פסוקי דזמרה

הטעם שמוסיפים בפסוקי דזמרה מזמורים של שירות ותשבחות לקב"ה בשבת (ויו"ט)

לפי ששבת יום מנוחה ואין בו מלאכה יכול אדם לשהות בבית הכנסת ולאומרם, וגם בחול היה צריך מעיקר הדין לאומרו ומפני ביטול העם ממלאכתו נמנעו מלאומרו (לבוש רפ"א, סידור רבינו שלמה מגרמיזא ס' נח דף קמט).

טעם אחר: כדי להכיר בין שבת לחול ויתקיים הפסוק שאומר (שמות לא יז) "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" (וגם ביו"ט נהגו לאומרם שגם הם נקראו שבתון ומקראי קודש, ומקדשים בהם על הכוס כשבת) (אבודרהם שחרית של שבת).

טעם אחר: דאמרינן במדרש על הפסוק (ישעיה ו, ב) "שש כנפים שש כנפים לאחד", דהיינו שש כנפים לששת ימי השבוע לפי שמלאכי השרת משוררים בכל ימות השבוע כל יום בכנף אחד וביום השבת אמרו אין לנו כנף שנשורר בו אמר להם הקב"ה לי יש כנף בארץ שמשורר לי שנאמר (ישעיה כד, טז) "מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק" ולכן משוררים זמירות אלו (אוי"ז).

נוסח אשכנז

אומרים המזמורים אחר "ברוך שאמר", והטעם: כדי שיהיה לכולם ברכה לפנייהם ואחריהם (טור רפ"א-א, לבוש שם).

טעם אחר: לפי שגם בחול אומרים "הודו" אחרי "ברוך שאמר" (ערוה"ש רפ"א ג) (נוסח ספרד ע"י להלן עמוד).

הטעם שאומרים מזמורים אלו (אבודרהם, לבוש רפ"א א)

הלבוש כתב ואלו המזמורים שמוסיפים הם כולם מדברים או ממעשה בראשית שכלו בשבת, או ממתן תורה לפי שניתנה תורה בשבת, ומטעם זה אין אומרים כסדר שהם כתובים בתהלים רק סמכו דמעשה בראשית יחד ודמתן תורה יחד (רפ"א עיין שם שביאר כל מזמור).

למנצח מזמור לדוד (תהילים יט) – לפי שמדבר ביצירת הבורא את העולם ועל התורה שניתנה בשבת שנאמר בו (פסוק ח) "תורת ה' משיבת נפש" (סידור יעב"ץ שחרית של שבת).

לדוד בשנותו (תהילים לד) – לפי שמזמור זה חיברו דוד כשבח מפני שאול אל אכיש מלך גת (כמש"נ בשמואל כא) שהמעשה של דוד היה בשבת תקנו לומר אותו בשבת.

תפילה למשה (תהילים צ) – לפי שתוכנו כולל מעשי בראשית כמו שנכתב (פסוק ב) "בטרים הרים יולדו" ועוד נאמר בו (פסוק יד) "שבענו

בבוקר חסדך" שהוא בוקר של עולם הבא שהוא יום שכולו שבת (של"ה סידור יעב"ץ שחרית של שבת), ועוד שנאמר בו (פסוק ג) "תשב אנוש עד דכא" ו"תשב" היא אותיות שבת, והוא רמז למה שאמרו חז"ל כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו וזה תשב אנוש (ליקוטי מהרי"ח תפילת שחרית לשבת בד"ה תפילה).

יושב בסתר (תהילים צא) – מזמור זה נקרא שיר של פגעים (שבועות טו, א) שהוא מעביר רוח טומאה ומזיקים מן העולם, ולפי שמתרבים המזיקים בליל שבת (כדאי"א בפסחים קיב, ב), וכשישראל שומרים שבת כהלכתם אין להם רשות לפגוע וכשאין נזהרים בשמירת שבת הם מתגברים ומזיקים, ולכן בשבת צריך שמירה מיוחדת ומשום תקנו לומר מזמור זה בשחרית.

כפילת פסוק "אורך ימים אשביעהו" – הטעם שכופלים פסוק "אורך ימים", כדי שיהיה בו ק"ל תיבות כמנין השם להבריא המזיקים (אליה רבא רצה). טעם אחר: לפי שזיהי נועם הוא מזמור של ברכה שבו בירך משה רבנו את ישראל בשעה שסיימו מלאכת המשכן ויש בו י"ז פסוקים וכופלים פסוק אחרון להשלים י"ח פסוקים כנגד י"ח ברכות (מהרי"ל).

הללויה הללו את שם ה' (תהילים קלה) – לפי שיש בו ממתן תורה שנאמר (פסוק ד) "כי יעקב בחר לו יה" ע"י התורה וגם יש בו מבריאת שמים וארץ שנאמר (פסוק ו) "כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ" (לבוש רפ"א א). טעם אחר: שהוא תחילתו של ההלל הגדול שמראה על חידוש ניסי ה' ונפלאותיו המורים על חידוש העולם ויכולת ה' יתברך בממשלתו.

"הודו לה'" הלל הגדול (תהילים קלו) – "הודו לה'" נקרא הלל הגדול, משום שמוזכר בו (פסוק כה) "נותן לחם לכל בשר" שהקב"ה יושב וזן את כל העולם וזה דבר גדול (גמ' פסחים קיח, א). ברמזיו במזמור זה יש כ"ז פסוקי הודאה, כנגד שם הוי"ה שהוא שמו של הקב"ה.

טעם אחר: כנגד כ"ז דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתם להם את התורה וכולם לא נתקיימו אלא בחסרון של הקב"ה שזן אותם בלא התורה (פסחים קיח, א).

רננו צדיקים (תהילים לג) – לפי שכתוב בו על בריאת העולם (פסוק ו) "בדבר ה' שמים נעשו", ולפי שהוא כעין הלל הגדול, שפותח ב"הודו לה'" וחותם "בחסדי ה'" לכן סמוכים הם זה לזה.

מזמור שיר ליום השבת (תהילים צב) – מזמור שהלויים היו אומרים אותו בשבתות והוא מדבר מענין עולם הבא שכולו שבת (זו המנהגים שחרית של שבת).

חיברו – מזמור זה משה תיקן וכן רמזו שמו בתחילת המזמור מזמור שיר ליום השבת ומפני ענותונותו הפסיק בתיבה ליום כדי להסתייר דבר זה, וי"א (בראשית רבא פ כב) א"ר לוי מזמור זה אדם הראשון אמרו ונשכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו.

ה' מלך (תהילים צג) – הוא שיר של יום שישי ונדרש על כניסת השבת כשסיים הקב"ה מלאכתו נתעטף בתפארת לבושו לכבוד ש"ק ולפי שהוא סמוך למזמור שיר לכן קבעו לאמרו אחר מזמור שיר ליום השבת (אבודרהם, לבוש).

נוסח ספרד

אומרים המזמורים לפני ברוך שאמר, והטעם: כמו שאומרים בחול הודו קודם ברוך שאמר אומרים גם מזמורים אלו קודם, לבד מזמור שיר ליום השבת שאומרים אחר ברוך שאמר, כשם שאומרים בחול מזמור לתודה אחר ברוך שאמר (ערוה"ש רפא ד).

סדר התפילה – למנצח מזמור לדוד, רננו צדיקים, לדוד בשנתו, תפלה למשה, יושב בסתר, מזמור שירו לה', שיר למעלות אשא עיני, לדוד שמחתי, לדוד לולי ה', הללויה הללו, הודו לה', האדרת והאמונה, ברוך שאמר, מזמור שיר ליום השבת, ה' מלך, יהי כבוד..

רננו צדיקים – הטעם שמקדימים מזמור זה למזמור "לדוד בשנתו", שכן סדרם בתהילים, "רננו צדיקים" מזמור לג ואחר כך "לדוד מזמור" שהוא מזמור לד (זו השבת).

מזמור שירו לה' (תהילים צח) – טעם אמירתו לפי שתוכנו מן הגאולה העתידית.

ד' מזמורי "שיר המעלות" (תהילים קבא, קבב, קגב, קכד) – טעם אמירתם שתוכנם מקיבוץ גלויות והגאולה,

האדרת והאמונה – טעם אמירתו לפי שזה שיר של מלאכים האומרים אותו בשעה שישראל אומרים ברוך שאמר ומכיון שבשבת אין המלאכים אומרים שירה לכן אומרים אותו ישראל (ספר אור צדיקים הובא בסידור הגאונים סדר תפילת שחרית של שבת).

יש שנהגו לאומרו קודם הודו, והטעם: כדי לצאת ידי המג"א (תקפה ס"ק ה) דאין לאומרו בציבור רק ביו"כ וקודם הודו לא מקרי תפילה בציבור (עיין שו"ת נחלת ישראל סימן י).

מזמור שיר ליום השבת – הטעם שאומרים זאת אחר ברוך שאמר כשם שאומרים בחול מזמור לתודה אחר ברוך שאמר (ערוה"ש רפא ד).

מזמור לתודה (תהילים ק) – אין אומרים בשבת "מזמור לתודה", והטעם: מובא בספר האגור, לפי שאין מקריבים קרבן תודה בשבת, ומוסיף "ואין זה טעם של עיקר משום שאין באמירה זו משום הקרבה אלא הודאה" (טור רפא א, בית יוסף שם א).

"נשמת" – אחרי שירת הים מוסיפים ברכת נשמת, והטעם: משום שיש בו מענין יציאת מצרים ולכן סמכו אותו לשירת הים (טור רפא א). טעם אחר: לפי שנשמת נקראת שיר הנשמות, והשבת היא נועם הנשמות (אבודרהם). טעם אחר: לפי שבשבת ניתוסף לנו נשמה יתירה מוסיפים אנו שבח והודאה לשם ית"ש על כל הטוב והגמול שגמל וגומל עמנו בכל עת (לבוש רפא א, סדר היום).

"נשמת" ברכת השיר – נשמת נקראת ברכת השיר לפי שאנו אומרים אותה אחר פסוקי דזמרה (תוס' פסחים דף קיח ע"א בד"ה ר"י). טעם אחר: לפי שכולה עוסקת בשיר ושבח לחיי העולמים.

בדיניו – כשאומר "לך לבדך אנחנו כורעים" אין לכרוע, והטעם: שאין זה אלא סיפור דברים מעין השבח ואסור להשתחוות במקום שלא חייבוהו (שו"ע רפא א, בשם רבינו יונה ברכות).

אמירת פסוק והוא רחום בפסוקי דזמרה

יש מקומות שאין אומרים והוא רחום בפסוקי דזמרה (מג"א רפא ס"ק א בשם כנה"ג רלו, וכן מובא בסידור השל"ה וסידור יעב"ץ) והטעם כתב בסידור השל"ה (תפילת הודו בהג"ה) כשם שאין אומרים קודם ערבית בליל שבת ויו"ט כך אין אומרים בפסוקי דזמרה, טעם אחר: על פי הזוהר שכתב שאין לעורר הדינים בשבת. יש שכתבו הטעם מפני שאין מתפללים תחנונים בשבת (רוקח סימן מט).

ומנהג רוב העולם לאומרו בפסוקי דזמרה ובסדר קדושא (כה"ח רפא ב) – והטעם: לפי שכל הקפידה של הזוהר שאמר שאין להזכיר הדינים בשבת אינו אלא בלילה אבל ביום אין קפידא לפי שלא שייך אז הדינים (סידור מהר"ש), טעם אחר: דלא אסרו לאומרו אלא קודם ברכו שהוא דרך בקשה אבל דרך שירות ותשבחות אין למנוע מלאומרו (שו"ת שאלת יעב"ץ ח"ב סימן קכ עיין שם).

יש שנהגו לא לומר בהודו, וביהי כבוד אומרים, ויש שאומרים ביהי כבוד בלחש, הטעם שמדלגים פעם אחת: לפי שהטעם שאומרים ג"פ והוא רחום ביום חול לפי שג' פסוקי והוא רחום הוא

כנגד ל"ט מלקות ואומרים בכל יום בכדי להינצל מל"ט מלקות אבל בשבת שאין מלקין וגם מי ששומר את השבת מוחלין לו עונותיו לכן מדלגים פעם אחת (ש"ת צבי תפארת ס' פא, ע"פ הקב הישר פרק לג). והטעם שאין מדלגים ביהי כבוד: כדי לא להחסיר את י"ח פסוקים (כמבואר בב"י נא) שיש ביהי כבוד, וכן לא להחסיר כ"א אזכרות שבמזמור זה (פרי עץ החיים שער הזמירות פרק ד, לקוטי דברי יחזקאל החדש).

קריאת שמע וברכותיה

"שוכן עד" – הטעם שהחזן מתחיל מ"שוכן עד", לפי שהשבת מראה על חידוש העולם והטבע הקיים, לכן מתחילים "שוכן עד", משא"כ ביו"ט שמורה על הניסים ע"כ מתחילים בהאל בתעצומות (אכמ"י סימן ע"א). טעם אחר: לפי שעל ידי השבת אנו מרוממים ומקדשים את הבורא לכן מתחילים שוכן עד (סידור רשב"ץ).

שינוי נוסחאות – בנוסח ספרד אומרים ר"ת יצחק – ישרים, צדיקים, חסידים קדושים, ורבקה – תתרום תתברך תתקדש תתהלל והטעם כדי להזכיר זכות יצחק אבינו ורבקה אמנו, וי"א שהחכם שחבר היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה ועשאו לכבוד יצחק אבינו ורבקה אמנו כדי להזכיר זכותם (אבודרהם שחרית של שבת).

הטעם שאין אומרים זה בחול – כיון שבשבת יש להם זמן לשבח לקב"ה לכבוד היום הקדוש, וביום חול מפני טורח הציבור שלא לבטל מלאכתם לא תקנו לומר כן (לבוש, סדר היום שחרית שבת).

"אל אדון" – "אל אדון" מקביל לשיר "אל ברוך גדול דעה" שביום חול ב"המאיר לארץ", והמחבר השתמש בד' תיבות אלו ועשה מהם שיר אל אדון, ברוך ומבורך, גדלו בטובו, דעת ותבונה (כל בו).

ברמזיו – מיוסד על פי א-ב, ורמזו בו דברים רבים, פסוק ראשון הוא י' תיבות, כנגד עשרת הדיברות. פסוק אחרון י"ב תיבות, והוא כנגד י"ב מולות שיש בשנה. אמצעיות ט' פסוקים בכל אחד, והם ח' פסוקים באמצע, ט' כפול ח' שווה ע"ב כנגד שם המפורש.

ישמח משה

הטעם שתקנו לומר ישמח משה בשבת על פי המדרש (שמו"ר פ"א כח) כשהיו ישראל במצרים היו עובדים שבעה ימים בשבוע, ראה משה גודל השעבוד וביקש מפרעה שיתן לישראל יום אחד מנוחה, ונתן לו, אמר לו פרעה שיבחר הוא את יום המנוחה, ובחר את יום השביעי ועדיין שבת לא ניתנה, וכשנצטוו ישראל על יום השבת מהקב"ה שמח משה שזה היום הנבחר, ועל זה אומרים ישמח משה על השבת (טור רפא א). טעם אחר: דאמרינן (בשבת יב, א) "לדעת כי

אני ה' מקדשכם" (שמות לא יג) אמר הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי לישראל בבית גנזי ומבקש אני ממך ליתנה לישראל לך והודיעם (שבת י, ב) ועל זה נאמר "ישמח משה במתנת השבת" (טור רפא א). טעם אחר: דאיתא בפרק ר"ע (פו, ב) דלכו"ע בשבת ניתנה תורה וע"כ אנו מתפללים כך כדי שיוזכר לנו הקב"ה זכות היום הזה שהוא יום קבלת התורה וזכות משה רבנו שהיום ניתנה התורה על ידו (אור זרוע הלכות שבת ס' מב).

הטעם שהזכירו חכמים את משה רבינו בתפילת שחרית של שבת לפי שהתורה ניתנה בשבת (שבת פז, ב פח, א) בשחרית (שמות יט טז) על ידי משה, לכן ראוי לספר בכבודו של משה שהתורה ניתנה לו במתנה (נדרים לה, א) כדכתיב (שמות לא יח) "ויתן אל משה ככלתו" (סידור שער הרחמים שחרית שבת, קדושת היום א). טעם אחר: לפי שמשה רבנו נפטר בשבת במנחה והיו ישראל יושבים תכף למיתתו ומדקדקים במעשיו ומספרים שבחיו (שבלי הלקט ענין שבת).

וביום השבת (במדבר כח, ט) – בני ספרד אומרים וביום השבת גם בתפילת שחרית, והטעם שאומרים אותו בשחרית אע"פ שביו"ט ובר"ח אין אומרים פסוקים של מוסף בשחרית, לפי שבשבת אין קוראים בתורה פסוקי מוסף, בשונה מיו"ט ור"ח שקוראים את קרבן היום בספר השני, בני אשכנז אין אומרים וביום השבת, והטעם שאין לומר קרבן של מוסף בשחרית (לבוש).

אלוקינו ואלקי אבותינו – ואומרים בתפילה זו "וינחו בו" לפי שמבקשים על יום השבת והיום הוא לשון זכר (סידור הגר"א).

קדושה – קדושה תחילתה כחול וסופה כשל שבת, והטעם: כדי להכיר בין חול לשבת, (מסכת סופרים). והטעם שבשחרית אומרים קדושה של ממקומך מלכנו בלשון נוכח לפי ששחרית הם ג' שעות ראשונות שהקב"ה יושב על כסא כבודו ודן את העולם (כדאמרינן במסכת עבודה זרה ג, א) ולכן שייך לומר ממקומך מלשון נוכח (בשונה ממוסף שהקב"ה עומד מכסא רחמים ויושב על כסא דין ולכן מתפללים ממקומו הוא יפן ברחמים) (מטה משה אות תתע"ב).

קדיש שלם

אחר תפילת שחרית אומרים קדיש שלם, והטעם: דקי"ל כל יום שיש בו מוסף אומרים קדיש שלם בין יוצר לקריאת התורה, והטעם: כדי להפסיק בין תפלת שחרית לתפלת מוסף (אור זרוע הלכות שבת ס' מב). טעם אחר: כדי שיאמרו "תתקבל צלותהון" על תפילת שחרית ואחר כך יחזרו ויאמרו תתקבל על תפילת מוסף, (משנ"ב תרפג ס"ק א).